

ישראל אלדד ופרשת רצח קסטנר

יצחק פס

מבוא

בתאריך לא ידוע באפריל 2015, ללא פרסום פומבי כלשהו, הונצח לראשונה בישראל ד"ר ישראל קסטנר, אחת הדמויות השנויות ביותר במחלוקת בציבוריות הישראלית. עיריית חיפה מימשה החלטה שהתקבלה בשנת 1998 לקרוא לאחת הגינות הציבוריות בעיר על שם ניצולי קסטנר. זו היתה החלטת פשרה לנוכח ההתנגדות הציבורית להנצחת קסטנר. מחד גיסא, לא רחוב הוא שיישא את שמו אלא רק גינה, ומאידך גיסא, קסטנר יונצח לא ישירות אלא דרך ניצוליו.¹

תחילתה של פרשת קסטנר בשנת 1952 בעלון שפרסם מלכיאל גרינוולד, יהודי הונגרי, ובו האשים את קסטנר בשיתוף פעולה עם הנאצים, וסופה בפסיקה של בית המשפט העליון בינואר 1958, שטיהרה את קסטנר מאשמה זו.

מאמר זה יתמקד באחד מגיבורי הפרשה, ד"ר ישראל אלדד (שייב), מראשי לח"י לשעבר ודוברו הבולט של הימין הרדיקלי בישראל בשנות החמישים,² שהפיץ את משנתו הלאומית-רדיקלית בכתב העת **סלם למחשבת מלכות ישראל**.³ שתי שאלות יעמדו במוקד המאמר: ראשית, כיצד שיקפה תגובתו ומעורבותו של אלדד בפרשה את תפיסתו את מדינת ישראל,

* המאמר מבוסס על פרק מעבודת גמר לתואר שני, 'ישראל אלדד נושא דגל חזון "ארץ ישראל השלימה": 1948-1967', בהנחיית פרופ' יהודית באומל-שוורץ, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, 2013.

1 <http://news.walla.co.il/item/2850451> (נצפה ב-3.5.2015). בשנת 2011 הציבה העירייה שלט המודיע על כוונתה להקים גן לזכר ניצולי קסטנר. הצבת השלט הובילה לגל מחאה של ניצולי שואה ואחרים.

2 להגדרת המושג 'ימין רדיקלי' והתאמת המודל הישראלי להגדרות אלו: Ehud Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, Oxford University Press, New York 1991, pp. 9-21; Ami Pedahzur, *The Triumph of Israel's Radical Right*, Oxford University Press, Oxford 2012, pp. 5-12.

3 כתב העת ראה אור בשם **סלם למחשבת מלכות ישראל** ובשלב מסוים שונה שמו והוא התפרסם בשם **מחשבת מלכות ישראל**.

את מפא"י ואת שלטון החוק בכלל. שנית, מה היה יחסו של הממסד הפוליטי והביטחוני לאלדד לנוכח עברו הרדיקלי והאידיאולוגיה שהטיף לה ושאלף לממשה.

פרשת רצח קסטנר היתה שיאו של הטרור היהודי במדינת ישראל, ולמעשה גם סופו, בעשור הראשון למדינה. מעשה טרור זה חתם את פעילותה של קבוצה מיוצאי לח"י שהיו קשורים לכתב העם **סלם** בתגובה למציאות שלהשקפתם היתה מעוותת ומסוכנת. אחד מרוצחיו של קסטנר היה מקורב לאלדד ואילו האחר היה סוכן של שירותי הביטחון שנשתל בקבוצה וסופו שהחליף צד וביצע את ההתנקשות. בשנותיה הראשונות של המדינה ניסו גורמים שונים להשפיע על עיצוב המרחב הציבורי והפוליטי שלה, אם באמצעות מתיחת ביקורת על מערכות השלטון ואם תוך כדי עימות עמו. היו בהם שראו בהשתתפות בזירה הפרלמנטרית את הדרך המשפיעה ביותר על עיצוב החברה והמדינה, כמו מנחם בגין ו'חרות' או נתן (פרידמן) ילין-מור, שותפו של אלדד להנהגת לח"י. לעומתם היו שפעלו להשפיע בזירה החוץ-פרלמנטרית, המשוחררת מכללי המשחק המחייבים של הפוליטיקה. תפיסה זו היתה משותפת לכמה גורמים רדיקליים.⁴ היו שפעלו בדרכים חוקיות, כמו אורי אבנרי **בהעולם הזה**, או הכנענים, ואילו אחרים פעלו בדרכים לא חוקיות: גורמים חרדיים קיצוניים, כמו מחתרת 'ברית הקנאים' ו'המחנה', שחתרו לשוות למדינה צביון דתי ולא בחלו במעשי אלימות;⁵ פעילים לשעבר במחתרות שהגיבו על תופעות שלא היו לרוחם, כמו דב שילנסקי, שניסה להטמין פצצה במשרד החוץ במחאה על הסכם השילומים, עמוס קינן ושאלתיאל בן יאיר, שהטמינו פצצה בביתו של שר התחבורה דוד צבי פנקס במחאה על התקנה שאסרה נסיעת מכוניות בשבת;⁶ 'מחתרת צריפין' שאעסוק בה בהמשך, ואף נער בן 17 ששלח מכתבי איום לגורמים הקשורים לרוסיה וכינה עצמו 'המגף השחור'.⁷

אלדד בחר, תחילה כטקטיקה ואחר כך מטעמים עקרוניים, לפעול בזירה החוץ-פרלמנטרית. הוא ייסד את כתב העת **סלם** ועם הזמן גם הקים תנועת נוער כדי לממש את האידיאולוגיה שהטיף לה. ביקורתו החריפה נגד המדינה ומוסדותיה ויחסו לשלטון החוק הובילו אותו לא פעם לעימות עם השלטון ועם שירותי הביטחון, שראו בו איום. מסיבה

4 החוקר מארק סדגוויק הצביע על הבעייתיות בשימוש במונח 'רדיקליזם' כמונח מוחלט, מאחר שהוא מתייחס להקשרים ואג'נדות מסוימות אשר שונות מהותית זו מזו. לפיכך קבע שההתייחסות למונח זה צריכה להיות מתוך הבנה שמדובר במונח יחסי ושיש רצף התנהגויות רחב המוגדר כ'רדיקליות'. Mark Sedgwick, 'The Concept of Radicalization as a Source of Confusion', *Terrorism and Political Violence*, 22 (September 2010), pp. 479-494.

5 על המחותרות בראשית המדינה ראו: Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother, The Free*; אברהם דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטרית בראשית המדינה: "ברית קנאים" ו"מלכות ישראל"', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תש"ן.

6 על הפרשה: נורית גרץ, **על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן**, עם עובד, תל אביב תש"ע, עמ' 215-343.

7 'הורשע הנאשם בארגון המגף השחור', **הארץ**, 18.5.1953, עמ' 4.

זו התנגד בן-גוריון, כשר הביטחון, להעסקת אלדד כמורה בטענה שהוא מטיף להשתמש בנשק נגד צה"ל והממשלה.⁸ פרשת קסטנר היתה שיאו של העימות בין אלדד למדינה. ספרות רבה נכתבה על פרשת קסטנר ועל הרצח, הן ספרות מחקרית והן ספרות אוטוביוגרפית של המעורבים בה.⁹ בשנת 2014 פרסם רוצחו של קסטנר, זאב אקשטיין, את זיכרונותיו.¹⁰ בספר הציג אקשטיין את גרסתו לרצח, גרסה שאינה נותנת מענה הולם לשאלות שעלו באשר לרצח. בעקבות הוצאת הספר חודש העיסוק בפרשת הרצח ונחשף מסמך שהיה חסוי עד אז – פרוטוקול ישיבת הממשלה שהתקיימה לאחר ההתנקשות. חשיבותו של המסמך בכך שהוא חושף את המידע ואת הערכות שירותי הביטחון באשר לרוצחי קסטנר, לאלדד ולגורמים נוספים שהיו מעורבים בטרור היהודי באותן שנים בכלל ובפרשה זו בפרט. על מעורבותו של אלדד בפרשה מסופר בביוגרפיה שנכתבה עליו – סמבטיון,¹¹ שלוקה בחוסר ביקורתיות ואינה עוסקת בכל ההיבטים הרלוונטיים.

מקורותי העיקריים למאמר זה הם גיליונות סלם למחשבת חרות ישראל, כתב העת של אלדד וכלי הביטוי העיקרי שלו באותן שנים; יומנו של אלדד החושף את עולמו הפנימי, את מחשבותיו, את חלומותיו ואת לבטיו,¹² ומכתבים שלו מאותה תקופה. מקור נוסף, ראוי

8 אלדד ערער על החלטה זו לבג"ץ וזכה בערעור. פסק הדין הזה נלמד עד היום בקולטות למשפטים והוא אחד מפסקי הדין העקרוניים בסוגיית חופש העיסוק.

9 הספר המקיף ביותר שסוקר את הפרשה הוא ספרו של יחיעם ויץ, **האיש שנרצח פעמיים**, כתר, ירושלים תשנ"ה. חוקרים רבים בחנו את ההיבטים הפוליטיים, המשפטיים, ההיסטוריים והתקשורתיים של הפרשה. לדוגמה: יחיעם ויץ, 'תנועת החרות ומשפט קסטנר', **יהדות זמננו**, 8 (תשנ"ג), עמ' 234-265; רוני שטאובר, 'הוויכוח הפוליטי על משפט קסטנר על פי העיתונות המפלגתית', **הציונות**, יג (תשמ"ח), עמ' 219-246; Asher Maoz, 'Kastner – Trial and Assassination', *Studies in Jewish Civilization*, 6 (1995), pp. 279-289; Yehiam Weits, 'Mapai and the Kastner Trail', in: S. Ilan Troen and Noah Lucas (eds.), *Israel – The First Decade of Independence*, State University of New York, Albany, 1995, pp. 195-210. ספרות אוטוביוגרפית: שמואל תמיר, **בן הארץ הזאת**, זמורה ביתן, לוד תשס"ב; אורי אבנרי, **אופטימי**, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב תשע"ד; יעקב חרותי, **אמת אחת ולא שתיים**, יאיר, תל אביב תשס"ח. פרשת הרצח נדונה במקומות שונים: Nachman Ben Yehuda, *Political Assassinations by Jews*, State University of New York Press, New York 1993, pp. 70-77; Sprinzak, *Brother Against Brother*, pp. 278-284; איסר הראל, **האמת על רצח קסטנר**, ידיעות אחרונות ועידנים, ירושלים תשמ"ו. ראו גם: ניר קידר, 'הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"צ ושל בן-גוריון – חזרה לבג"צ 144/50 שייב נגד שר הביטחון', **עיונים בתקומת ישראל**, 14 (2004), עמ' 131-151.

10 זאב אקשטיין, **שמיכת טלאים**, כרמל, ירושלים תשע"ד.

11 עדה אמיכל-יבין, **סמבטיון**, ספריית בית אל, בית אל תשנ"ה.

12 למעשה מדובר במחברת שבה כתב אלדד מדי פעם ללא סדר ושיטה. היומן נמצא אצל בנו אריה אלדד, ואני מודה לו על הרשות לעיין בו. חלקים ממנו מצוטטים גם בסמבטיון (להלן: יומן ישראל אלדד).

לציון, הוא מכתבים שהחלפתי עם זאב אקשטיין, רוצח קסטנר, ובהם מידע רב־ערך על אנשים ועל גורמים שונים שנקשרו לפרשה. התכתבות זו, שהחלה בעקבות הוצאת ספרו, נשאה אופי מסווג מבחינתו והופסקה לבקשתו.

לח"י, סלם ומחתרת 'מלכות ישראל'

בעקבות האירועים שהתרחשו בתקופה שבין החלטת האו"ם ב־1947 להקמת המדינה ב־1948, התחולל משבר רעיוני חריף בלח"י. המחתרת, שנלחמה בבריטים ושמטרתה לא מומשה במלואה עם החלטת החלוקה, נאלצה להתמודד עם המציאות החדשה שנכפתה עליה. לח"י הצהירה שבתחומי מדינת ישראל היא תפעל כמפלגה לגלית ותכיר בסמכות הממשלה,¹³ אך בירושלים, שהיתה אמורה להיות בשלטון בין־לאומי, היא תמשיך לפעול עצמאית. בפועל פסחו מנהיגי הלח"י על שתי הסעיפים: מחד גיסא שלחו את חברי המחתרת להתגייס לצבא והחלו בהכנות להקמת מפלגה פוליטית, ומאידך גיסא סתרו בהתבטאויותיהם את הצהרת הנאמנות למדינה וניסו לשמר את האופי המחתרתי של לח"י. השיא היה ברצח משקיף האו"ם פולקה ברנדוט בספטמבר 1948.¹⁴

רצח ברנדוט עורר תגובה חריפה מצד רשויות המדינה: הוחלט לפרק את המחתרת, מאות מחבריה נאסרו, מחנותיה פורקו וחוקקה 'הפקודה למניעת טרור', שהגדירה אותה ארגון טרור. ראשי לח"י, שירדו בעוד מועד למחתרת, היו למבוקשים. לאחר מצוד ממושך נתפסו נתן ילין־מור ומתתיהו שמואלביץ', ממנהיגי לח"י, והועמדו למשפט. לנוכח תגובת הרשויות, תגובה שהחזירה את לח"י למחתרת, התפתח בתוכה דיון מחודש באשר לעתידה. על הפרק עמדו ארבע אפשרויות: פירוק, פעילות פוליטית במסגרת החוק, ירידה למחתרת או פעילות כפולה – בגלוי כמפלגה ובסתר כמחתרת. בסופו של דבר, לאחר דיון ארוך בהשתתפותם של בכירי התנועה, ובהם אלדד, הוחלט לא לחזור לערוץ הפעולה המחתרתי ותחתיו לפעול בדרך חוקית פוליטית, כמפלגה.¹⁵ בעקבות ההחלטה הקימה לח"י את 'רשימת הלוחמים' והעמידה בראשה את ילין־מור ואת שמואלביץ', שהיו בעיצומו של המשפט נגדם, מתוך כוונה לגרום לשחרורם. אלדד הוצב ברשימה במקום העשירי והלא ראלי. המפלגה זכתה בבחירות במנדט אחד, וילין־מור, שנדון בינתיים לשמונה שנות מאסר, נחון גם שמואלביץ' שנדון לחמש שנות מאסר) והיה לחבר כנסת.

13 לוחמי חרות ישראל כתבים חלק ב', הוצאת הוועד להוצאת כתבי לח"י, תל אביב תש"כ, עמ' 817-818.

14 ילין־מור היה שותף לתפיסה דואלית זו כפי שהוכיחה התביעה במשפט ברנדוט, שבו הורשע (תיק עו"ד מקס זליגמן, תיק ח 13-3/48, 7, ארכיון מכון ז'בוטינסקי [להלן: מזב"י]).

15 יוסף הלר, לח"י, 1940-1949, כתר ומרכז שזר, ירושלים תשמ"ט, עמ' 467-473; ריאיון של אורי מילשטיין עם פנחס גינוסר, 'הלח"י השמאלית', מוניטין (נובמבר 1987), עמ' 24-28; דוד שומרון, מחתרת מאונס, יאיר, תל אביב תשנ"א, עמ' 171-173.

עם שחרורם של השניים החלו דיונים על אופי המפלגה החדשה. חברי לח"י לא היו בעלי תפיסה אידאולוגית אחידה, אולם כל עוד נלחמו בכריטים, התפיסות השונות וחילוקי הדעות בין חבריה לא באו לידי ביטוי. לאחר החלטת האו"ם, וביתר שאת עם הקמת המדינה, התברר כי חברי לח"י אווזים בשתי תפיסות עולם שונות. בראש קבוצה אחת עמד נתן ילין-מור, מנהיגה הפוליטי של לח"י, שתמך בהקמת מפלגת פועלים בעלת גוון לאומי-סוציאליסטי; בראש הקבוצה האחרת עמד אלדד, שתמך בהקמת תנועה חינוכית-לאומית שתפעל למימוש חזון מלכות ישראל. בסוף מארס 1949 נערך כינוס שנועד לקבוע את הקו הרשמי של המפלגה לנוכח המשבר. בתום הדיון הועמדו להצבעה הצעותיהם של אלדד ושל ילין-מור. בעזרת תמיכתו של יצחק שמיר, שותפם של השניים להנהגה, זכתה הצעת ילין-מור לרוב הקולות,¹⁶ ולשתי הקבוצות היה ברור שפעילותן תהיה במסגרת החוק. עקב הפסדו בהצבעה הודיע אלדד כי יימנע מפעילות במוסדות המוציאים לפועל של התנועה, אך הדגיש שיוסיף להילחם על שלמות התנועה במסגרת המועצה. למרות זאת, כחודש לאחר הוועידה, בסוף חודש ניסן תש"ט (28 באפריל 1949), החל אלדד להוציא את כתב העת **סלם למחשבת חרות ישראל** ובו ביקר בחריפות את חבריו. הדבר הביא להעמדתם של אלדד ותומכיו למשפט המפלגה. משלא התייצבו למשפט, הוצאו מהמפלגה והחלו לפעול עצמאית להפצת משנתם.

לדידו של אלדד נבע המשבר מהיעדר חינוך אידאולוגי ברור ועקיב, שהוביל לחדירת השקפות זרות לתורת לח"י ויצר מבוכה רעיונית. הוא סבר שכדי להקים תנועת שחרור מהפכנית אין די באופי מהפכני וברצון לפעולה אלא יש ליצור תורה מהפכנית חדשה – 'להעמיק שורשים' כלשונו.¹⁷ אלדד ראה עצמו אוונגרד רעיוני ושאף ליצור תנועה פוליטית בעלת גוון חינוכי-תרבותי שתתבסס על כתבי אורי צבי גרינברג ואברהם שטרן ('יאיר'), מוריו הרוחניים. על תנועה זו להניח תשתית רעיונית למהפכה העברית שתממש את חזון מלכות ישראל, שהוא היעד המקורי שאליו חתר הימין הרדיקלי וטרם התממש אף שהוקמה המדינה.¹⁸ למטרה זאת נוסדה **סלם**.

16 על הוועידה ראו: פנחס גינזור, **בצאת לח"י מהמחתרת: פרוטוקול הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חירות ישראל**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשמ"ה; ה'לר, לח"י, עמ' 487-500.

17 **ישראל אלדד, מעשר ראשון**, יאיר, תל אביב תשנ"ט, עמ' שעו.

18 יש הגדרות שונות למושג זה שהיה אחד הרווחים והפרוגרמטיים בטרימינולוגיה המקובלת בימין הרדיקלי למן שנות השלושים של המאה ה-20. אולם מקורו של מושג זה איננו בחוגי הימין, ואפשר לראות שגם אנשי תנועת העבודה כמו לוי אשכול ואפילו בן-גוריון לא נמנעו מהשימוש בו. בפשטות אפשר להגדירו אימפריה יהודית המשתרעת בתחומי גבולות ההבטחה, שבה ירוכו העם היהודי ובה יחדש את תרבותו. המשנה 'הסלמית', שינקה מאצ"ג ומשטרן ובאה לידי ביטוי בכתביו המוקדמים של אלדד בלח"י ובייחוד בסדרת המאמרים 'אבני יסוד' (סדרת מאמרים בעיתון לח"י החזית שבה פרס אלדד את השקפתה האידאולוגית של לח"י), ראתה במושג זה מושג 'איכות' מול המדינה שהיא מושג 'כמות' שמטרתו לפתור את בעיית היהודים.

מעל דפי סלם, שהיה בעל אופי פובליציסטי-ספרותי, ביטא אלדד קו אידאולוגי בלתי מתפשר, 'מנותק לחלוטין מהמציאות ההיסטורית של מדינת ישראל החדשה'.¹⁹ קו זה התאפיין בשניות: מצד אחד בהגדרת הייעוד והדרכים למימוש, בעיקר בקריאה חוזרת ונשנית להרחבת גבולות המדינה – מהפרת ועד לנילוס, ומן הצד האחר בתסכול גדול מכך שהמדינה אינה פועלת בדרך זו. לדידו היתה הבקרה חורבן או מלכות²⁰ – אין דרך ביניים. לכן הוא שלל את צורת המשטר הדמוקרטי והטיף למשטר דיקטטורי,²¹ ביקר בחריפות את המפלגות השונות משמאל ומימין, ולא היסס להתריס ולהתסיס נגד חוקי המדינה. בשלטון מפא"י הוא ראה אם כל חטאת וכמעט בכל גיליון שפך עליו אש וגופרית, לדוגמה:

מדינה זו נולדה על ברכיים טמאות. [...] האם אשר מרחמה יצאה אותה ברייה לעולם אינה אלא נושאת הזנות הלאומית, הסוציאליטית, הדתית, זה עשרות בשנים. זהו דור מדבר, דור גלות, דור כוב, דור סיר הבשר ודור עגל הזהב. דור מרגלים [...] כי אם המדינה הזו מכוערת ואבסורדית היא, הרי זה מפני שמכוער ואבסורד הוא שמדינה זו מקימים אותה ושולטים בה כל היסודות האנטי ממלכתיים משלשום. משתפי פעולה עם הבולשת מאתמול [...] זה בניגוד לכל הגיון שמדינה המוקמת ע"י משתפי פעולה, מלשינים ותליינים בעקיפין ובמישרין תהיה איתנה מבחינה מוסרית [ההדגשה במקור].²²

סלם לא היה היחיד שהובעה בו ביקורת למדיניות הממשלה. גורמים שונים, משמאל ומימין, בכנסת ומחוצה לה, היו שותפים לביקורת זו, 'ביקורת פסימית', שנבעה, לפי יעקב שביט, מתפיסות משיחיות ואוטופיות.²³ אלדד היה ייחודי בתרבות הפוליטית בשנים הראשונות למדינה בתפיסתו החד-ממדית ובדמוגוגיה המתסיסה והממרידה שנקט. אף שאלדד שאף לכוונן את מלכות ישראל, הוא ראה במדינה 'ראש גשר למלכות ישראל',²⁴ כלומר כלי שנועד לקדם את החזון ולסייע למימושו. יחסו למדינה נמדד על פי תפקודה בפועל: האם היא ממלאת את ייעודה הנזכר אם לאו. בהקמת המדינה ראה אלדד הזדמנות גדולה להשגת עצמאות אמיתית ולקידום חזון מלכות ישראל. אולם ככל שחלף הזמן ורשויות המדינה לא

19 Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, p. 34

20 'למדינת הברירה: לחורבן או למלכות', סלם, לז (אייר תשי"ב), עמ' 1 (שער החוברת).

21 'אלדד, 'איזו דיקטטורה דרושה לנו', סלם, לב (חשוון תשי"ב), עמ' 5-8. כוונתו של אלדד לא היתה לשלטון מונרכי או רודני אלא לשלטון המורכב מחבר אנשים בעלי חזון, החפים ממניעים אישיים ומפלגתיים ופועלים למען האינטרסים הלאומיים הכלליים, לעתים אף בניגוד לעמדות ולתפיסות המקובלות ובהתנגשות עמן.

22 ישראל שייב, 'אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך?', סלם, ל-לא (אלול תשי"א-תשרי תשי"ב), עמ' 12-17. הציטוטים מעמ' 14, 16.

23 יעקב שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים – עיון בביקורת על "המדינה הבן-גוריונית"', עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 56-78.

24 ישראל אלדד, 'מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, הוצאת 'סולם', ירושלים תשי"ח.

פעלו כמצופה אליבא דאלדד, אלא להפך, היו אכזבתו ותסכולו קשים עד כדי כך שהשתמש במונח 'אבלות' בהקשר ליום העצמאות. אמנם לא אבלות על עצם הקמת המדינה אלא 'אבלות פטריוטית' על ש'אין כאן לא חג של אמת ולא עצמאות של אמת (הדגשה במקור) ועל ההזדמנות הגדולה שהוחמצה.²⁵ תפיסה זו היא שהשפיעה על יחסו למדינה ולמוסדותיה.

מחתרת מלכות ישראל – התרסה או הסתה?

בשנת 1953 נעצרו כמה מיוצאי לח"י, ביניהם מחברי סלם, בחשד לפעילות מחתרתית. המעשה הבלוט שבו נחשדו היה הטמנת פצצה בשגרירות רוסיה בתל אביב בפברואר 1953. הם הועמדו לדין ונגזרו עליהם עונשי מאסר כבדים. בין ראשי המחתרת, שנקראה 'מחתרת מלכות ישראל' (או מחתרת 'צריפין' על שם המקום שבו נשפטו), היו יעקב חרותי ויוסף מנקס,²⁶ מדמויות המפתח בפרשת רצח קסטנר. מנקס ישב במעצר מנהלי מחוסר ראיות נגדו ולבסוף שוחרר.

לדברי היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, מטרת ההתארגנות המחתרתית היתה 'הפלת המשטר הקיים בכוח' והקמת מלכות ישראל עד נהר הפרת.²⁷ אין ספק שהיעד האוטופי של המחתרת ושל קבוצת סלם ממנה יצאו היה הקמת 'מלכות ישראל', אולם קשה לראות כיצד התכוונו חבריה להפיל את המשטר בפעולות אקראיות ועם קבוצת נערים בני עשרה. אפשר לראות בפעולותיהם המשך להתנהגות המחתרתית שאפיינה את לח"י בעבר כל אימת שעמדו חבריה מול אירועים ותופעות שלא היו לרוחם.²⁸ לימים טען חרותי שהם שאפו להיות הזרזי שביא לשינוי התפיסה במדינה.²⁹ שאיפה זו לא היתה נחלתם של יוצאי לח"י הימניים בלבד. גם עמוס קינן, מהאסכולה השמאלית בלח"י, וחברו למחתרת שאלתיאל בן יאיר פעלו ברוח זו כשניסו להטמין מטען חבלה בדירתו של שר התחבורה.³⁰

25 'על מה אנחנו אבלים ביום חג העצמאות', סלם, לזו (אייר תשי"ב), עמ' 2-3 (מאמר העורך).

26 מנקס נולד בשנת 1917 והיה בית"רי מנעוריו. עם פרוץ מלמת העולם השנייה, התגייס לצבא הבריטי, ולאחר המלחמה השתתף בפעולות נקם בנאצים ובהצלת יהודים ששרדו את השואה. הצטרף ללח"י והיה מפורצי הדרך לירושלים בתש"ח. לאחר קום המדינה עבד בעבודות מזדמנות אך נשאר בקשרים עם אלדד ו'סלם'.

27 דבר, 12.7.1953, עמ' 2; הראל, האמת על רצח קסטנר, עמ' 60; דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטרית בראשית המדינה', עמ' 65-77. ראוי להדגיש שדסקל אינו מפריד בין האידאולוגיה של סלם לאידאולוגיה של המחתרת וכורך אותן יחדיו.

28 Sprinzak, *Brother Against Brother*, p. 69

29 חרותי, אמת אחת ולא שתיים, עמ' 214-215.

30 את חומר הנפץ קיבל קינן מחרותי, ידידו הטוב דאז, לאחר שהטעה אותו לחשוב שהוא מתכוון לפוצץ חנות שמכרה מוצרים מגרמניה (גרץ, על דעת עצמו, עמ' 328-329). לדברי בן יאיר כוונתם לא היתה לפגוע באיש אלא 'פשוט רצינו לשנות את הכיוון שראינו שהולכים אליו' (שם, עמ' 343).

מעל דפי סלם הרבה אלדד לתמוך בחברי המחתרת ובמעשיהם, ונתן להם במה נרחבת להפצת השקפתם.³¹ קשה לקבוע אם תמיכתו בחברי המחתרת היא ראייה לחציית הגבול שבין התרסה להסתה, בין דמגוגיה לקריאה לפעולה. אף שחברי המחתרת היו תלמידיו של אלדד ושאו ממונו השראה, הם לא התייעצו אתו לפני שיצאו לפעולה, ותמיכתו בהם היתה תמיכה שבדיעבד. יתרה מזו, כוונתו המוצהרת בסלם היתה הפצת משנה חינוכית-רעיונית ולא קריאה לפעילות מעשית. כך או כך, במשפט שניהלה המדינה נגד חברי המחתרת בראשית 1953 לא עלה שמו של אלדד; המשפט נשא אופי פלילי בלבד, שלא כמו בפרשת רצח קסטנר.

קסטנר וקסטנרזים – אלדד ומשפט קסטנר

כאמור לעיל, ראשיתה של הפרשה בעלון שהפיץ מלכיאל גרינוולד באוגוסט 1952 ובו האשים את ישראל קסטנר בהאשמות שנגעו לפעולותיו בזמן השואה ולאחריה. חיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה, הגיש כתב אישום נגד גרינוולד בעוון הוצאת דיבה של עובד ציבור שכן קסטנר היה דובר משרד המסחר והתעשייה.

במהלך המשפט הצליח שמואל תמיר, עורך דינו של גרינוולד, להפוך את היוצרות – קסטנר הפך לנאשם. נקודת המפנה היתה חקירתו הנגדית של קסטנר, במהלכה נחשפו פרשות שהטילו צל כבד על פעולותיו בזמן השואה ואחריה. כך, לדוגמה, חשף תמיר שקסטנר הציל את בכיר הס"ס קורט בכר ממשפט בבית הדין בנירנברג³² ושכנע את הצנחנים הארץ-ישראלים יואל פלגי ופרץ גולדשטיין להסגיר עצמם לידי הגסטפו.³³ ממשפט דיבה שגרתי הפך המשפט לאירוע היסטורי שמיקד את תשומת הלב הציבורית, התקשורתית והפוליטית בישראל. השפעה ניכרת לפרסום המשפט היתה לשבועון העולם הזה בעריכת אורי אבנרי, שכתב נרחבות על מהלך המשפט ועל הפרטים שנחשפו בו. אולם לא רק קסטנר לבדו הוצב על ספסל הנאשמים. ככל שהתקדם המשפט חשף תמיר פרשיות שהטילו צל גם על המנהיגות הציונית בתקופת השואה ובייחוד על ראש הממשלה משה שרת, אז ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. כך הוא חשף את הפרשה הידועה בשם 'סחורות תמורת דם'³⁴ והאשים את שרת ואנשיו באחריות לסיכול שליחותו של יואל ברנד להצלת מאות אלפים מיהודי הונגריה.

31 כך לדוגמה הוא הקדיש את כל גיליון סא (אייר תשי"ד) לחברי המחתרת, ובין השאר פרסם בו מאמר בשם 'משקלם המדיני והחינוכי של אסירי מלכות ישראל' (עמ' 5-7).

32 ויץ, **האיש שנרצח פעמיים**, עמ' 128-130; תמיר, **בן הארץ**, עמ' 320-326.

33 תמיר, שם, עמ' 348-353.

34 עסקת סחורות תמורת דם – לקראת סוף המלחמה ולנוכח מפלות של הצבא הגרמני הציע אייכמן ליואל ברנד, עוזרו של קסטנר בוועד ההצלה, להציל את יהודי הונגריה בתמורה לסחורות שיעבירו בעלות הברית לנאצים. ברנד נשלח לדון עם ראשי הסוכנות היהודית אך נעצר בסוריה

סלם היה כתב עת 'פובליציסטי-פורמטיבי' שנועד לעצב דעות ורעיונות ולייצר תודעה אלטרנטיבית.³⁵ אלדד חיפש את שורשי האירועים ואת ההקשרים הסמויים מן העין שעמדו בבסיסם – את הרובד הנסתר של המציאות. כך הוא גם הגיב למשפט. בשורה של מאמרים שכתב במהלך המשפט החרוג אלדד את המשפט ממסגרתו הפלילית והעלה אותו לדרגת משפט עקרוני מבחינה לאומית ומוסרית, שההכרעה בו צריכה להינתן לידי העם ולא לידי בית משפט פורמלי. חשיבותו, בעיני אלדד, אינה בשיפוט היסטורי על מעשי העבר אלא דווקא בהפקת לקחים ערכיים לעתיד. מעשיו של קסטנר הם שהעסיקו את אלדד, ולא קסטנר עצמו. מעשיו היו, לדעתו, סימן לתופעה רחבה יותר של שיתוף פעולה עם האויב – 'קסטנרזים'³⁶ – מושג שטבע והיה למרכזי בשיח האנטי-קסטנרי.³⁷ אלדד מתח במאמריו קו ישר בין מעשי קסטנר למעשי מפא"י בימי המאבק בבריטים: כשם שקסטנר שיתף פעולה עם הנאצים כך מנהיגי מפא"י מנעו אפשרות להציל יהודים, השתיקו את הידיעות על השמדת היהודים ושיתפו פעולה עם הבריטים נגד המחתרות הלוחמות.³⁸

האשמות חריפות אלו של אלדד נגד קסטנר ומפא"י בסוגיית שיתוף הפעולה עם האויב עמדו בסתירה לניסיונו של אברהם שטרן, מורו ורבו של אלדד, להגיע להסכם עם הנאצים – לכאורה מעשה קוויזלינגי מובהק. על טענה זו ענה במסה הארוכה 'מי ומה היו יאיר ולח', שבה הצדיק את מעשיו של שטרן וערך בה הבחנה בין הסוגים השונים של שיתוף הפעולה: לשיטתו, פעולתו של שטרן נבעה ממניעים לאומיים ומדיניים שהתבססו על מצב עניינים מסוים ובעיקר על חילוקי הדעות בקרב הנאצים באשר לבעיה היהודית, וממילא היא הגיונית ומוסרית לנוכח הסכנה ליהודי העולם ולנוכח עמדתם העוינת של הבריטים. מנגד, ה'קסטנרזים' סייעו לנאצים להשמיד את יהודי הונגריה תמורת שחרור של קבוצת נבחרים קטנה – מעשה אנטי-לאומי. לפיכך, לפי אלדד, המקרים אינם בני-השוואה.³⁹

- בידי הבריטים והחזק במעצר חודשים רבים. יהודה באואר, יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים 1933-1945, יד ושם, ירושלים תשס"ב, עמ' 213-250; ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 145-151. עדותו של ברנד על הפרשה מצוטטת אצל תמיר, בן הארץ, עמ' 391-403.
- 35 ישראל אלדד, 'כמהלך בין הכיסאות', ספר השנה של העיתונאים, תשמ"ג, אגודת העיתונאים, תל אביב תשמ"ג, עמ' 75.
- 36 כעבור שנים, בתשובה לשאלת המנחה בפולמוס שהתחולל לאחר שידור סדרת טלוויזיה העוסקת במשפט קסטנר, פירש אלדד מושג זה והגדירו 'פרגמטיזם ציוני נוסח ויצמן הנוטה לשיתוף פעולה עם אויבי האומה', מצוטט בתוך: עוזיאל ליכטנברג, 'משפט קסטנר וקסטנרזים', משואה, כג (תשנ"ה), עמ' 225.
- 37 כך, לדוגמה, התקיים סימפוזיון של צעירי 'חרות' בנושא הקסטנרזים ב-28.1.1958.
- 38 לעומת גורמים אחרים שהשתמשו במשפט כדי לנגח את מפא"י אך נאלצו בגלל הסוביודיצה לנקוט טקטיקות שונות, כגון הבלטת כותרות בעיתונים וכדומה, כבר בשלבי המשפט הראשונים הצביע אלדד מפורשות על הקשר בין קסטנר למפא"י והחל במסע של דמוניזציה כנגדה.
- 39 אלדד, 'מי ומה היו יאיר ולח', סלם, קמה-קמו (טבת-שבט תשכ"ב), עמ' 19. גם לאחר שנים ארוכות, בשנות השמונים של המאה ה-20, ובהקשר אחר לגמרי המשיך אלדד להצדיק לחלוטין את עמדת שטרן והבחין בין ניסיונותיו לחרות ברית עם הנאצים ובין מפגשים שקיימו אורי אבנרי וחבריו עם יאסר ערפאת (אלדד, 'על מגע עם השטן', דגש חזק, שוקן, ירושלים תשמ"ט, עמ' 299-302).

כאמור, מבחינת אלדד הבלטת הקשר בין קסטנר למפא"י והפקת הלקחים הערכיים היו היעדים המרכזיים של המשפט. מסיבה זו הוא לא נמנע מלתקוף גם גורמים בחוגים האנטי־קסטנרים שלדעתו לא הבלטו קשר זה די הצורך. כך, לדוגמה, הוא תקף את בגין על סירובו להתייחס לקסטנר בגלל עקרון הסוביודיזה, וכלל אותו בקבוצה רחבה של גורמים שחברו להציל את קסטנר.⁴⁰ כמו כן הוא לא היה מרוצה מהדרך שבה ניהל תמיר את המשפט, וכתב ביומנו:

סוף סוף לא הבלגתי יותר וצלצלתי לתמיר. אמרתי לו שהוא כבר הפסיד את המשפט ואין לזה כל חשיבות אם קסטנר יזוכה או לא. אתה נתת את ההכשר למוסדות, אתה בודדת את קסטנר. חיים כהן הגיש לך את הקשר, את האחריות המשולבת של קסטנר והמוסדות ואתה מטעמים תכסיסיים דחית זאת [...] השיחה הייתה כמובן חריפה מאוד [ההדגשה במקור].⁴¹

למרות זאת הוא לא נתן פומבי לתחושות אלו כדי שלא לפגוע במאבק העיקרי. זאת ועוד, אלדד סבר שבשל מערכת היחסים הרעועה עם תמיר, 'הוועד הציבורי לגילוי האמת על השמדת יהודי אירופה', גוף שהוקם לסייע במימון המשפט, ביקש ממנו, מאלדד, לנסוע לחוץ לארץ לגייס כספים, אף שכלל לא היה מוכשר בתחום זה וככל הנראה מתוך רצון להרחיקו מהארץ.⁴²

בסיום המשפט, שתוצאותיו ידועות,⁴³ הגיש שמואל תמיר תביעה נגד קסטנר בטענה שהאחרון העיד עדות שקר במשפט. בעוד התביעה מתבררת בבית משפט השלום בירושלים, פרסם זאב אקשטיין כרוז שבו נכתב כי שר החוץ משה שרת כפה על השופט משה פרץ לזכות את קסטנר מאשמת עדות השקר. הכרוז הסתיים במילים: 'אזרחים! גם בית המשפט בישראל נרתם להגנה על פושעי מלחמה. יחי שרת! יחי קרומי! – יחי קסטנר! יחי הימלר! – יחי בכר! יחי הס.ס.!'⁴⁴

40 'משתפי פעולה עם כל הצוררים – התאחדו!', סלם, עה (תמוז תשט"ו), עמ' 1 (מאמר מערכת). יחיעם ויץ, גרס שתגובת סלם מקבילה לתגובתם של הקומוניסטים ועיקרה ביקורת קשה וזיהוי מוחלט של התנועה הציונית לגווינה עם קסטנר, שלא כ'חרות' שקשרה אליו את שלטון מפא"י בלבד. לדבריו, סלם הכניס לאותה סירה של שיתוף פעולה את השמאל ואת הימין, כולם ללא הבחנה (יחיעם ויץ, 'בהקשר פוליטי – הממד הפוליטי של זכרון השואה בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 6 [תשנ"ו], עמ' 271-287). לדעתי יש לראות את הביקורת נגד 'חרות' כחלק ממערכה ארוכה שאלדד ניהל נגדה ונגד העומד בראשה. הוא לא טען ש'חרות' עצמה משתפת פעולה עם האויב, אלא שהיא גורמת בעקיפין להצלת קסטנר. מבחינת אלדד הבעיה הגדולה בהשקפתו של בגין היתה 'תסביך היורידית (חוקיות)', כלומר, השתעבדותו של בגין לערכי החוק והעמדתם בראש סולם הערכים שלו, ומסיבה זו התקיף אותו רבות על כך.

41 יומן ישראל אלדד, כ"ז בשבט תשי"ז.

42 אמיתל־ייבין, סמבטיון, עמ' 199-200.

43 ראו הערה 8.

44 הראל, האמת על רצח קסטנר, עמ' 106.

אלדד ורצח קסטנר

בלילה שבין שבת לראשון, 3 ו-4 במארס 1957, דקות ספורות לאחר חצות, נורה קסטנר בפתח ביתו שבצפון תל אביב ומת מפצעיו ב-15 במארס.⁴⁵ לאיסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון באותה עת, לא היה ספק שההתנקשות בוצעה בידי קבוצה לאומנית-קיצונית הקשורה לִסְלָם.⁴⁶ נעצרו כמה חשודים: זאב אקשטיין, אף שלא היו בידי שירותי הביטחון הוכחות למעורבותו במעשה; יוסף מנקס, מעצורי מחתרת צריפין לשעבר; דן שמר – ידיד של אקשטיין; וכן יעקב חרותי, מנהיג מחתרת צריפין, ממקורבי אלדד. יומיים לאחר ההתנקשות פורסם בדבר ש'מרבית העצורים הם חברי לח"י לשעבר הפעילים כיום בחוג "סולם".⁴⁷ כשבוע לאחר ההתנקשות היו בידי המשטרה הודאותיהם המפורטות של שמר ואקשטיין. אקשטיין הודה שלחץ על ההדק ושמר הודה ששימש נהג בהתנקשות. השניים הועמדו לדין עם מנקס, שהואשם בשידול אקשטיין למעשה.

ביומנו באותו היום הביע אלדד צער על מותו של קסטנר, מפני שלדעתו מפא"י היא הנשכרת מהשתקתו. הוא סבר שאת הרצח יזמו בכירים במפלגה שמעשיהם בתקופת השואה נחשפו במהלך המשפט. בין האנשים שהזכיר היו טדי קולק, אהוד אבריאל ויואל פלגי. הוא אף ציין שהוא מעלה את הדברים על הכתב מחשש שאותה קבוצה תנסה להשתיקו או להעלימו.⁴⁸ הוא טען שלמעוניינים בהפלת השלטון היה עניין בהשאת קסטנר בחיים כדי לסבך את מפא"י המגנה על משתף הפעולה. לדעתו, גם עיתוי הרצח – הנסיגה מעזה לאחר מבצע קדש – מצביע על הגורמים שיש להם עניין בהסתת תשומת הלב הציבורית ומניעה של מחאות שעלולות היו להתפתח בעקבות הנסיגה.⁴⁹ בריאיון לעיתון רימון, עיתון שהוציא הש"ב כדי להילחם בפופולריות של העולם הזה, טען אלדד שרצח קסטנר בוצע בידי מחלקה מיוחדת של שירותי הביטחון.⁵⁰ לדעה זו של אלדד היו שותפים אנשים נוספים, בהם אורי אבנרי. הלה האשים במעשה את 'מנגנון החושך', כך כינה את שירותי הביטחון החשאיים.⁵¹

45 פרשת הרצח נדונה במחקרים שונים: Ben Yehuda, *Political Assassinations by Jews*, pp. 278-284; Sprinzak, *Brother Against Brother*, pp. 70-77.

46 הראל, *האמת על רצח קסטנר*, עמ' 110-111.

47 נאשמי משפט המחתרת בין העצורים בחקירת ההתנקשות בד"ר י. קסטנר, דבר, 6.3.1957, עמ' 4.

48 יומן אלדד, י"ב באדר ב' תשי"ז. לימים העיד אורי אבנרי שקסטנר התחיל לכתוב את גרסתו לאירועים אך הפסיק לאחר שחבריו שכנעו אותו לחדול מכך. ראו: אבנרי, *אופטימי*, עמ' 400-401.

49 אלדד, הנסוגים מעזה, הרוצחים את קסטנר, סלם, צו (ניסן תשי"ז), עמ' 7-12. השגרירות הבריטית בדיווחיה מיד לאחר ההתנקשות בקסטנר שללה את התאוריה הקושרת את 'חרות' למעשה וניתחה את הגורמים שיש להם עניין במות קסטנר. אמנם, מסקנתה היתה שונה לחלוטין ממסקנתו של אלדד.

אך הניתוח היה דומה. ראו: ויץ, 'תנועת החרות ומשפט קסטנר' (לעיל הערה 9), עמ' 260, הערה 38.

50 'אני, טרור ומהפכה', רימון, 3.4.1957, עמ' 8.

51 לדוגמה: אורי אבנרי, 'אור על מנגנון החושך - ש.ב.', *העולם הזה*, 1021, 8.5.1957, עמ' 8-9, 13; הנ"ל,

'הרוצח: שכיר הש.ב.', שם, 1020, 30.4.1957, עמ' 5.

גם שמואל תמיר ומנחם בגין העלו את האפשרות שידן של רשויות המדינה ברצח.⁵² דעתם התחזקה במהלך המשפט של רוצחי קסטנר, בעקבות הגילוי שזאב אקשטיין היה מודיע של הש"ב בתוך סלם והעביר מידע על המתרחש בקבוצה.

אלדד האמין בכוחו של טרור לשנות מציאות. יתר על כן, היתה לו השפעה על גורמים שהיו עשויים לפעול בדרכים אלו, בהם יוצאי לח"י וצעירים נלהבים. כלומר, לדבריו היה פוטנציאל של ממש להוביל למעשי אלימות וטרור. לעומת זאת, גם בהתנהלות של מפא"י היו גילויים לא דמוקרטיים, כשהשתמשה בש"ב ככלי פוליטי ולא ממלכתי.⁵³ לכן אפשר לראות בדברי אלדד הקצנה של מציאות קיימת וביקורת חריפה, שעמדה בשולי הגבול של חופש הביטוי אך עדיין אינה בתחום ההסתה. קשה להכריע בסוגיה זו שכן הקו העובר בין ביקורת להסתה הוא דק, ואלדד מעולם לא הצביע במפורש על דרך פעולה כלשהי.

כחודש לאחר הרצח האשים נתן אלתרמן את סלם ואת אלדד כמי ששלחו את הרוצחים.⁵⁴ בשבוע שלאחר מכן, לנוכח ההאשמות שהעלה אלדד בדבר תאוריית הקשר, פרסם אלתרמן טור בוטה נגד 'קבוצת [ה]דגנרטים [ה]סלמית', וכתב שאסור לשאת אפילו לרגע את המחשבה שהשלטון אכן יכול היה להתנהג 'כמנגנון דמים אפל העושה מלאכתו בידי סכינאים'. לדעת אלתרמן, חובה עלינו להתגונן בכל האמצעים מפני אלו המוציאים את דיבת השלטון רעה.⁵⁵ אלדד פרסם בתגובה שיר משלו, אף שחריג הוא השימוש בשירה למטרות פוליטיות בכתיבתו באותן שנים.⁵⁶ בשיר, שהוא סיכום השקפתו של אלדד על הפרשה, הוא בא חשבון עם אלתרמן, כללית ואידאולוגית. הוא מיקם אותו בין רחוב דיוגנוף לבית הקפה 'כסית', מקום המפגש של הבודהמה התל-אביבית, כביטוי להשקפת עולם רדודה ונעדרת חזון. את שירו סיים כך: 'כי יש אל"ף בי"ת עברי העולה בסלם האימתן אך יש מתלבט ומפחד לעלות בו, כזה שאין לו רגלים [...] בשבילו נוצר אל"ף-בי"ת מגומש, קצת מפה קצת מפה: א"ת ב"ש. ועליו בנחת מתנדנד נתן א. המשורר של ת.א.ו.ש.ב. [שירותי הביטחון]'.⁵⁷

52 ויץ, 'תנועת החרות ומשפט קסטנר' (לעיל הערה 9), עמ' 259-260. עוד על תאוריית הקונספירציה: הנ"ל, 'האיש שנרצח פעמיים', עמ' 335-336; תמיר, *בן הארץ*, עמ' 955-978. בספרו מספר תמיר את גרסתו לאירועים ועל הניסיונות לקשרו לרצח, אולם בסיכום הוא טוען שמסקנתו בדבר הקונספירציה איננה הגרסה היחידה הבאה בחשבון.

53 כך לדוגמה, גם ראש הממשלה שרת וגם ראש הש"ב התערבו באופן גס במשפט. כך כתב שרת ביומנו ביום 8.4.1954: 'התייעצות יסודית על מהלכו של משפט קסטנר. [...] [נכחו] חיים כהן, אהוד [אבריאל], טדי [קולק], עמוס [מנור - ראש הש"ב] [...]'. משה שרת, *יומן אישי*, מעריב, תל אביב 1954, עמ' 443. הש"ב ריגל אחרי גורמי אופוזיציה וכאמור לעיל הוציא עיתון אלטרנטיבי להעולם הזה. ראו גם: ויץ, *האיש שנרצח פעמיים*, עמ' 151-154, 334.

54 וכך כתב: 'כי את שלוחיו של האקדח ושולחיהם המנונים, הנרקבים בדקלומם ובסחרחורת סלם, ידענו. לא אליו בלבד הייתה כונתם [...] [ההדגשה שלי]'. נ' אלתרמן, 'שלושים לרצח קסטנר', *דבר*, 26.4.1957, עמ' 2.

55 נ' אלתרמן, 'עם רחש הדיבה', *דבר*, 3.5.1957, עמ' 2.

56 שיר זה הוא השיר הפוליטי היחיד של אלדד מבין שלושה בלבד שהתפרסמו בסלם.

57 אלדד, 'נתן אלתרמן משורר האתב"ש', *סלם*, צח (אייר תשי"ז), עמ' 20-21. לפני פרסום השיר נערך

בכתיבתו הפובליציסטית שלאחר הקמת המדינה השתמש אלדד בדפוסים דומים לאלה שהשתמש בהם בתקופת המחתרת. אלתרמן, מהמשפיעים ביותר ביישוב ולמעשה 'דברו הראשי'⁵⁸, היה נקודת בוחן להשקפת לח"י. כמשקל נגד ל'טור השביעי' חיברו אלדד ומרדכי שָלו, מבקר הספרות, את 'טור מול טור', טור מחורז על ענייני השעה בסגנון דומה לזה של 'המשורר הלאומי', ופירסמו אותו בביטאון הלח"י המעש.⁵⁹ גם כאן, כמו בעבר, החליט אלדד לפעול נגד המשורר בנשקו שלו.

שירותי הביטחון מול ישראל אלדד

הש"ב התמודד עם תאוריית הקונספירציה בשתי דרכים: הראשונה, התנערות מזאב אקשטיין בטענה שהוא 'החליף צד' זמן רב לפני ההתנקשות בקסטנר. יתרה מזו, איסר הראל פיתח תאוריית קונספירציה משלו וטען כי משנחשף אקשטיין כמפיץ הכרוז נגד השופט פרץ, הוא עצמו המליץ להעמידו לדין. אולם לנוכח איומיו של אקשטיין לחשוף את היותו סוכן של שירותי הביטחון ואת העובדה כי פעל בפקודתו, החליט שר המשפטים פנחס רוזן שלא להעמידו לדין. לטענת הראל, תוצאתה של החלטה זו היתה ההתנקשות בידי אקשטיין.⁶⁰ הדרך השנייה היתה באמצעות פרסום כתבות בעיתון רימון הנזכר לעיל, כדי להשחיר את פניהם של המעורבים העיקריים בפרשת קסטנר. כך נחשף הציבור למידע שהושג, בחלקו באמצעים לא חוקיים, על גרינוולד, רומק גרינברג (יוצא לח"י שדאג למימון ההגנה במשפט קסטנר), אבנרי, תמיר ואלדד,⁶¹ וכן לעדויות ולממצאים מהמשפט, בעיקר כאלה שהעצימו את דבר קיומה של המחתרת. למשל, פורסמה עדותו של אחד הסוכנים שנשתלו בסלם ובה טען ש'שייב ורומק הם חברי המחתרת' וסיפר על תכניותיה.⁶²

דיון על פרסומו. מרים ייבין, אשתו של יהושע ייבין ומהכותבות בסלם סברה שלא כדאי להגיב על דברי אלתרמן. אלדד האשימה בתלישות ובהפקרת הזירה הציבורית למחנה הנגדי (יומן אלדד, ב' באייר תשי"ז). לימים שיתפו אלדד ואלתרמן פעולה ב'תנועה למען א"י השלימה'. גם אורי אבנרי התבטא בנוסח דומה כלפי אלתרמן, 'משורר חצר' כלשונו, והאשים אותו באיבוד חירותו האינטלקטואלית ובשעבוד לשירות ה'מנגנון' ובן-גוריון (דן לאור, אלתרמן, עם עובד, תל אביב תשע"ג, עמ' 534-535).

58 עוזי שביט, הקדמה ל'טור השביעי', א, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תש"ע, עמ' 5-10.

59 על יחסי אלתרמן והפורשים, ובעיקר לח"י, ראו: לאור, אלתרמן, עמ' 324-332, 378-379.

60 הראל, האמת, עמ' 107-108. דברים מעין אלו אמרה התובעת בן-פורת בנאום הסיכום שלה במשפט רוצחי קסטנר ('תובעת להרשיע את מנגוס', הארץ, 9.12.1957, עמ' 2). לימים טען אקשטיין כי נשלח לסלם כדי לעקוב אחר הנעשה שם, אך נשבה אט-אט בדעות הקיצוניות שרחשו שם ולבסוף היה לסוכן כפול (אקשטיין, שמיכת טלאים, עמ' 90).

61 לדוגמה: 'פרשת שייב-אבנרי עוזרת להרמת מסך השקרים', רימון, 10.4.1957, עמ' 3, 6-7. 'האיש שמסר את חבריו - פרשת רומק גרינברג', שם, 8.5.1957, עמ' 3, 6-7 ובגיליון שלאחר מכן המשך עלילות רומק.

62 'עדותו של דניאל זרניצקי: שייב ורומק חברי המחתרת', רימון, 23.7.1957, עמ' 15.

בישיבת ממשלה סודית שהתקיימה כשבוע לאחר ההתנקשות בקסטנר סקר איסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון, את פרטי החקירה ופרס לפני חברי הממשלה את מפת הטרור היהודי במדינת ישראל.⁶³ לדבריו, המתנקשים לא פעלו על דעת עצמם אלא בשליחותו של ארגון מחתרתי שבראשו עומד יוסף מנקס, יוצא לח"י שלא עזב את דרך הטרור גם לאחר קום המדינה. הראל הוסיף שפעיל מרכזי נוסף הוא יעקב חרותי, ראש מחתרת צריפין, והדגיש ששני אלה קשורים במישרין לאלדד ולסלם ונתונים להשפעתו. כמו כן כלולים בקבוצה מלכיאל גרינוולד ורומק גרינברג. לדבריו, אקשטיין היה חבר בהתארגנות משנת 1954 אך בשלב מסוים פנה מיזמתו לש"ב בבקשה להיות לסוכן בקרב חברי המחתרת, ונענה בחיוב. בדיעבד, המשיך הראל, התברר שהוא היה מעורב בהפצת הכרוז נגד השופט פרץ והושתל בידי המחתרת בתוך שירותי הביטחון. הראל גם פירט על תכניות פעולה של המחתרת שלא יצאו אל הפועל.⁶⁴ באשר לאלדד, טען הראל שאמנם הוא לא פוקד מפורשות על פעולות טרור, אך כאשר הוא מחליט שפעולה כלשהי חייבת להיעשות הוא מחדיר את הרעיון דרך סלם או דרך מקורביו. כך גם בהתנקשות בקסטנר: 'אין זה רעיונו של מנקס. הוא אינו יודע מה זה ומי זה קסטנר, אלא משהו החליט שצריכים לחסל אותו'.⁶⁵ בגוריון אמר באותה ישיבה שהוא קורא כל חוברת של סלם ואינו מבין כיצד מופיע עיתון כזה המסית לטרור בגלוי ובמפורש. לשאלתו אם אין חוק במדינה נגד הסתה לטרור ענה שר המשפטים רוזן בחיוב, אולם דווקא הראל הוא שהמליץ שלא לנקוט אמצעים נגד אלדד. בסיום הישיבה התקבלה ההחלטה לייפות את כוחו של שר המשפטים להכריז על קבוצת האנשים הכוללת את אקשטיין, שמר, מנקס, חרותי ומקסים גילן⁶⁶ ארגון טרור. גם בישיבת הכנסת שהתקיימה ב-19 ביוני 1957, שבה נחשף לראשונה דבר קיומם של שירותי הביטחון, התייחס בגוריון לאלדד וטען ש'יש הסתה מתמדת של אנשים שבעצמם

63 פרוטוקול ישיבת הממשלה מ-11.3.1957, שהיה חסוי עשרות שנים, נחשף לראשונה לעין הציבור בעיתון הארץ, 1.11.2015, כחלק מהעניין שעורר פרסום ספרו של אקשטיין.

64 בין אלו מנה הראל פגיעה בקצינים בכירים בצבא, פגיעה בנציגי האמריקני אריק ג'ונסטון שתיווך בין ישראל למדינות ערב, פגיעה באניות גרמניות ובמומחים גרמנים שיבואו ארצה, ועוד.

65 עמ' 15 של פרוטוקול ישיבת הממשלה. קביעה זו התבססה, ככל הנראה, על התבטאויות של אלדד לאחר פסק הדין במשפט קסטנר, ובהן כינה את קסטנר 'פושע מלחמה שדינו מוות'. ראו: 'אלדד, 'יצאה הקרן מן השק הרקוב', סלם, עו (מנחם אב תשט"ו), עמ' 14.

66 מקסים גילן (1931-2005) היה משורר ואיש שמאל רדיקלי. בסוף שנות הארבעים ובשנות החמישים, היה גילן קשור להתארגנויות מחתרתיות ימניות שונות והיה מקורב לחרותי ולאקשטיין. לפי איסר הראל גילן הוא איש לח"י שמאז קום המדינה לא חדל מקשריו עם מחתרות. לעומת זאת, אקשטיין כינה אותו 'מהפכן סלון' וטען ששירותי הביטחון מעולם לא התייחסו אליו ברצינות (התכתבות המחבר עם זאב אקשטיין, 16.1.2015). חרותי עצמו הודה שהיו לו קשרים כלשהם עם גילן, אך לא פרט יותר (ריאיון טלפוני עם יעקב חרותי, 19.11.2013). גילן הקדיש לאקשטיין שיר בשם 'צו מעצר' (מקסים גילן, מיפוי, תג, בת ים תשנ"ד, עמ' 33). בארכיון מקסים גילן נמצאים ראשי פרקים לאוטוביוגרפיה בשם 'Against' ('נגד') שתכנן לכתוב. אחד הפרקים היה אמור להיכתב על הפרשה (מס' 715, תיק כ-2, מכון גנויים). בספרו *How Israel Lost its Soul* (Penguin, 1974), פרס גילן את השקפת עולמו.

לא עשו כמדומני אף פעם שום פעולה טרוריסטית גם בימי המרי [...] זה יכול להיות גם איש אחד שהוא מוג לב שאינו מסוגל למעשים כאלה'. לאיש מהנוכחים לא היה ספק על מי נאמרו הדברים.⁶⁷

האווירה של ההסתה מתמדת שיצר אלדד הביאה את שירותי הביטחון להכיר בסכנה שנסקפת ממנו. קיומה של מחתרת במדינת ישראל, ובה צעירים חסרי תפיסת עולם מגובשת שיצאו לבצע את ההתנקשות בהשפעת ההסתה, היתה לדעתם חמורה יותר ממעשה הרצח עצמו.

תגובתו הראשונית של אלדד להאשמות כלפיו היתה להתנער מאקשטיין בטענה שזה גורש מהתנועה בחדש שהוא מסית בשליחות הש"ב. כמו כן הסביר את הקו הפוליטי והאידיאולוגי המנחה אותו: מהפכה ולא הפיכה. קרי, תהליך ממושך וגלוי שבסופו יוחלף השלטון בידי האזרחים, להבדיל מ'פוטש' – מעשה קצר ואלים המבוצע בידי מחתרת חשאית.⁶⁸ כהצהרה, היה בכך רמז על שינוי מהותי בהשקפתו של אלדד ועל נסיגה מתפיסתו הישנות בסוגיית הטרור האישי. עם זאת הוא נקט גם בגישה התקפית, האשים את שירותי הביטחון ברצח וטען שההאשמות כלפיו הן עלילת דם מודרנית.⁶⁹

פרשת רצח קסטנר הובילה לשני משפטים שהיו 'שני חלקים של תמונה אחת', כדברי התובעת מרים בן-פורת:⁷⁰ משפטם של שלושת הנאשמים ברצח קסטנר, ומשפטו של יעקב חרותי שהואשם בחברות בארגון טרור ובאחריות להפצת הכרוז נגד השופט פרץ.⁷¹ שני המשפטים התקיימו בו בזמן וסוקרו בהרחבה בעיתונות, סיפקו עניין רב לציבור והולידו חשיפות ודרמות בסוגיית הטרור היהודי והניסיונות לסכלו. החשיפה הדרמטית מכולן היתה כאמור העובדה שרוצח קסטנר שימש מודיע של הש"ב.

לטענת התביעה, הפלג הימני בלח"י המשיך בפעילות הטרור המחתרית גם לאחר קום המדינה ולאמתו של דבר לא התפרקה לח"י אלא המשיכה לפעול בכמה שלבים:

67 'בן-גוריון מסביר תפקידי שרות הביטחון', דבר, 20.6.1957, עמ' 1. מי שנחלץ להגנתו של אלדד היה אורי אבנרי, שטען שאותו 'מוג לב' בהיותו מפקד לח"י היה צפוי בכל רגע למאסר או למוות, שלא כבן-גוריון שמעולם לא סיכן עצמו (אורי אבנרי, 'מכתב אישי לראש ממשלת ישראל מאת העורך הראשי של "העולם הזה" – הנדון ש.ב.', העולם הזה, 1028, 26.6.1957, עמ' 3-6).

68 'אני, טרור ומהפכה', רימון, 3.4.1957, עמ' 8-9; 'היש מחתרת בישראל', הארץ, 29.3.1957, עמ' 3.

69 'מעוללות עלילת הדם', סלם, צו (ניסן תשי"ז), עמ' 1; 'עלילת דם', שם, עמ' 2.

70 'במשפט חרותי: התביעה לא הספיקה להגיש משפט נגד שייב', דבר, 17.7.1957, עמ' 4.

71 עד היום מעורבותו של חרותי ברצח קסטנר לוטה בערפל. בספרו טען אקשטיין שאדם בשם 'נחום' שלח אותו לרצוח את קסטנר וכי הלה היה יושב בכלא אילו דיבר עליו אקשטיין בחקירה. 'נחום' גם יום, לדברי אקשטיין, את הפצת הכרוז נגד השופט פרץ ולפניו התוודה אקשטיין על היותו סוכן ש"ב (אקשטיין, 'שמיכת טלאים', עמ' 91-95). בעקבות הצלבה עם הכתוב בספרו של חרותי, אפשר לשער כי נחום הוא חרותי (חרותי, 'אמת אחת ולא שתיים', עמ' 247-249). כך גם עולה מדברי תום שגב ('חיי עם רוצח קסטנר', הארץ, ספרים, 5.12.2014, עמ' 7-6). חרותי עצמו הכחיש את מעורבותו ברצח קסטנר (ריאיון טלפוני עם יעקב חרותי, 17.11.2014). לדברי צבי אהרונ, מחוקרי אקשטיין, טען זה בחקירתו כי לא התייעץ עם חרותי וכי ידע שהוא לא יתמוך במעשה (חקירה מוקלטת של מנקס שודרה בבית המשפט', הארץ, 29.10.1957, עמ' 4).

רצח ברנדוט, מחתרת צריפין, 'חזית הנוער הלאומי' ו'חוג קוראי סלם' שמהם באו רוצחי קסטנר.⁷² בין חברי המחתרת ציינה בן-פורת את אלדד, גרינברג, יהושע השל-ייבין וחרותי. לדבריה, הארגון יצר 'הסתה מתמדת נגד השלטון וראשיו, הכין תכניות להקמת פדאיון נגד יהודים ועודד צעירים לנסות ולכפות דברם ודעתם על הממשלה והשלטון [...] קבוצה זו אף פיתחה שנאה עזה כלפי ד"ר י. קסטנר והמציאה את המונח "קסטנריזם" [...].⁷³ החוט המקשר בין ההתארגנויות האלה היו אלדד, עיתונו והאידיאולוגיה שהטיפף לה: הקמת מלכות ישראל. להוכחת טענותיה ציטטה בן-פורת מאמרים מסלם ובהם דברי הסתה וקריאה להפלת המשטר, וטענה שתפיסתם האידיאולוגית האחידה של חברי המחתרות השונות מוכיחה כי מדובר במחתרת אחת שפעלה שנים ארוכות.⁷⁴

במהלך המשפט העידו כמה מאנשי סלם על המתרחש לכאורה בתנועה: אריאל אלישווילי טען שלפי מנקס, מטרות המחתרת הן לבצע הפיכה במדינה, לתלות את ראשי השלטון ולתקוע כדור בראש הבוגדים.⁷⁵ אחר סיפר שלפי חרותי מטרת ההפיכה היא לחסל את ראשי השלטון. הוא סיפר על אספה סודית שהשתתפו בה אלדד, מנקס, חרותי, גאולה כהן ואחרים, ובה דנו בפעילות טרוריסטית.⁷⁶ שלישי סיפר שהקים כמה מחתרות ותכנן פעולות טרור, כגון התנקשות במשה שרת, ועוד. במהלך חקירות העדים התבררה התמונה לאשורה: רבים מאותם עדים היו אנשים מפוקפקים ושימשו מודיעים של הש"ב במעקבו אחרי אלדד וקבוצתו, שבהם ראה, כאמור, סכנה לביטחון המדינה.⁷⁷ למעשה התברר שמקורן של רוב ההתארגנויות המחתריות היה בסוכנים אלו; לא זו בלבד שהקימו את אותן מחתרות אלא אף דיווחו איש על רעהו. בית המשפט פקפק בעדויות אלה לאחר שהתבררו מקורות המודיעין של הש"ב וחוסר אמינותם.⁷⁸

72 בתחילת שנת 1955 הקימה קבוצת סלם את 'חזית הנוער הלאומי' שמועדונה שכן בצריף בחצר ביתו של יוסף מנקס בתל אביב. עם שחרורו מהכלא הצטרף אליה גם חרותי אך היא פורקה לאחר זמן מה.

73 'הועלו האשמות נגד לח"י ומרחיבים משפטו של חרותי', **מעריב**, 28.6.1957, עמ' 2. לנוכח האשמות התביעה שלחו נתן ילין-מור ויצחק שמיר, ממנהיגי לח"י בעבר, מכתב לתובעת בן-פורת ומחו על דבריה בטענה שלח"י חדל להתקיים עם הקמת המדינה ('ראשי לח"י לשעבר: הארגון חדל להתקיים', **הארץ**, 25.7.1957, עמ' 4).

74 מרים בן-פורת, **מבעד לגלימה**, כתר, ירושלים תש"ע, עמ' 75-88.

75 'הסתננותי למחתרת מטעם הש"ב', **מעריב**, 15.4.1957, עמ' 2.

76 'זרניצקי בשם חרותי: מטרת ההפיכה לחסל את ראשי השלטון', **דבר**, 1.7.1957, עמ' 4.

77 לדברי בנו, אריה אלדד, הותקנו אמצעי ציתות בביתם ובמכשיר הטלפון שלהם, והמכתבים ששלח ושקיבל אביו נפתחו ונבדקו (ריאיון המחבר עם אריה אלדד, 6.11.2013).

78 בשני הדיונים שנערכו בבית המשפט העליון, בערעור חרותי ובערעור מנקס ושותפיו, קבעו השופטים שעדויות עדי התביעה ששימשו סוכנים אינן מהימנות. ראו: **פד"ע** (פסקי דין עליון), יב (תשי"ח-תשי"ט), עמ' 1567-1568, 1924. לדברי אקשטיין, סוכני הש"ב במחתרת ('המצחיקה והעלובה' לדבריו) היו אנשים כושלים שאיש לא סמך עליהם, אפילו לא שולחיהם (התכתבות המחבר עם זאב אקשטיין, 22.1.2015).

תופעה חוזרת זו של 'סוכן מדיח' (Agent Provocateur), מגלה את הבעייתיות בעבודתם של שירותי הביטחון בסיכול הטרור ואת האיזון הדק, שמופר לא אחת, בהפעלת סוכנים.⁷⁹ משטרים טוטליטריים, דוגמת רוסיה שלפני המהפכה הבולשביקית ואחריה, חייבו פרובוקציה כדרך פעולה מתבקשת בהתמודדות עם הטרור.⁸⁰ לעומת זאת, במדינות דמוקרטיות נפסלה שיטה זו מטעמים מוסריים וחוקתיים: מצד אחד, טענת 'ההדחה' יכולה לשמש טיעון משפטי לפסילת ראיות. מצד אחר, בכוחה לפגוע באמון הציבור בשלטון.⁸¹ גם מבחינה מבצעית השימוש ב'סוכן מדיח' הוא מסוכן ויכול להפוך לחרב פיפיות, כפי שהיה ברצח קסטנר.⁸²

אחת מתוצאות הלוואי של המשפטים, ואולי החשובה שבהן מבחינה ציבורית, היתה חשיפת קיומו של הש"ב. היו על כך השערות ורמזים עוד קודם לכן, אך קיומו הוכחש בידי רשויות המדינה. פרטים ראשונים על אודות הארגון החלו להתפרסם בעיתונות במהלכים הראשונים של המשפט, שבהם העידו סוכנים שתולים.⁸³ את דבר קיומו של הש"ב חשף בפעם הראשונה בן-גוריון, על בימת הכנסת ב-19 ביוני 1957, ושם גם הסביר את מטרות הארגון. לדבריו, 95 אחוזים מפעולת הארגון מוקדשים למלחמה בריגול אך הוא פועל גם נגד רסיסי מחתרות טרוריסטיות ונגד 'ג'יס חמישי' בתוך ישראל.⁸⁴ בהמשך מסרו אמצעי התקשורת, בצעד חסר תקדים, פרטים על התנהלות הממונה על שירותי הביטחון (בלי לחשוף את זהותו) בתוך בית המשפט ומחוצה לו.⁸⁵

79 על 'הסוכן המדיח', מקורותיו, מניעי הסוכנים, תפקידם בקבוצות רדיקליות, ההשלכות האפשריות ועוד: Gary T. Marx, 'Thoughts on a Neglected Category of Social Movement Participant: The Agent Provocateur and the Informant', *American Journal of Sociology*, 80, 2 (September 1974), pp. 402-442.

80 הבולשת הצארית ולאחריה הנקו"ד והקג"ב, שיכללו לדרגת אומנות את השימוש בפרובוקציה כמו במקרה של יונה אזף. ראו למשל: Richard E. Rubenstein, *Comrade Valentine: The True Story of Azeff the Spy – The Most Dangerous Man in Russia at the Time of the Last Czars*, Harcourt Brace and Company, New York 1994; Anna Geifman, *Entangled in Terror: The Azeff Affair and the Russian Revolution*, Scholarly Resources, Wilmington, DE 2000.

81 גדי אשד, 'החקירה המשטרית והמודיעין האנושי', **משפט וצבא**, 18 (תשס"ו), עמ' 223-286. כך, לדוגמה, בארצות הברית משמש טיעון 'ההדחה' עילה לזיכוי. לעומת זאת, בבריטניה וגם בישראל טענת 'ההדחה' אינה טענת זיכוי אוטומטית אך היא בעלת משקל בפסילת ראיות ובטיעונים לעונש.

82 השימוש שעשה השב"כ ב'סוכן מדיח' חזר בפרשת אבישי רביב ורצח רבין, גם כאן יצר הדבר 'תאוריות קונספירציה' כפי שקרה ברצח קסטנר.

83 'ש.ב.', דבר, 3.5.1957, עמ' 3; 'האמת על הש.ב.', **מעריב**, 10.5.1957, עמ' 8.

84 'בן-גוריון מסביר תפקידי שרות הביטחון', דבר, 20.6.1957, עמ' 1-2.

85 לדוגמה: 'הממונה על הש.ב. מעיד במשפט חרות', דבר, 5.8.1957, עמ' 1-2; 'הנחקר הפעם: הממונה על ש.ב.', **מעריב**, 5.8.1957, עמ' 3; 'עדותו המלאה של הממונה על הש.ב.: מדוע יושב חרות', שער גיליון העולם הזה, 14.8.1957, עמ' 6-9; 'הממונה על שרות הביטחון נגד חחרורו של עו"ד חרות בערבות', **הארץ**, 5.8.1957, עמ' 1.

כתב אישום נגד אלדד

בעוד משפטיהם של רוצחי קסטנר ושל חרותי מתנהלים, החליט היועץ המשפטי לממשלה להגיש כתב אישום נגד אלדד ורומק (מתוקף היותו המו"ל של סלם) באשמת הסתה למרד נגד המדינה והממשלה. ההאשמה התבססה על מאמרים שכתב אלדד בסלם ובעיקר על טענתו כי קסטנר נרצח בשליחות ראשי השלטון.⁸⁶

ביומנו ובמכתביו הביע אלדד שביעות רצון מהעמדתו למשפט, וציפה שיהיה גולת הכותרת של פעולתו למען 'מלכות ישראל'.⁸⁷ הוא טען שהעמדתו למשפט היא ניסיון של השלטון להסיח את דעת הציבור ממצבה המדיני הקשה של ישראל, שהוא תוצאה של מדיניות מפא"י.

לפני ואחרי קום המדינה היה המשפט הפוליטי לדידו של אלדד זירה חינוכית ותעמולתית חשובה ביותר. הוא חיבר רבים מהנאומים שנשאו חברי לח"י בבית המשפט נגד השלטון. בעבר, בפרשת רצח ברנדוט, ביקר אלדד את ילין-מור על שהכיר בסמכותו של בית המשפט, לא תקף את השלטון ולא השכיל להפוך זאת למשפט פוליטי.⁸⁸ טענות מרומזות מעין אלו הוא השמיע גם כלפי התנהלותם הדומה של חרותי ועורך דינו במשפט הכרוז. כעת, בניגוד לחבריו, החליט אלדד להפוך מנאשם למאשים⁸⁹ והצהיר שמטרתו היא משפט פוליטי שיידונו בו בעיות היסוד של ישראל וייחשף קלונו של המשטר.⁹⁰ תקוותו שיערך משפט פוליטי מתקשר לא התממשה שכן כתב האישום נגדו בוטל לבסוף, בעקבות תוצאות משפט רצח קסטנר ומשפט חרותי.⁹¹

שלושת רוצחי קסטנר נדונו למאסר עולם, וחרותי זוכה מאשמת חברות בארגון הטרור אך נדון למאסר בן שנה וחצי על חלקו בהפצת הכרוז. התביעה, שלא הצליחה להוכיח את קיום המחתרת, ערערה על הכרעת הדין לבית המשפט העליון. ההרכב בראשותו של השופט אגרנט חזר ואישר את הכרעת הדין. השופטים סיכמו ש'הטענה כי ד"ר שייב

86 דר. שייב נתבע לדין באשמת הסתה למרד, מעריב, 29.9.1957, עמ' 1. כותרת ראשית בעיתון. קדמה לכך הכרזתה של התובעת במשפט חרותי שבו טענה כי הממשלה דנה בנושא העמדתו לדין של אלדד, אך מפאת הרצון להעמיד לדין בהקדם האפשרי את רוצחי קסטנר החליטה לדחות זאת למועד מאוחר יותר (דבר, 17.7.1957, עמ' 4; הארץ, 17.7.1957, עמ' 6).

87 'השנה החדשה נפתחה בכי טוב בהגשת התביעה נגדי. [...] יום גדול. עלול להניע גלגלים וברוכים [...] יש הגיון פנימי בהתרחשויות. מעכו התחמקתי [לאחר רצח ברנדוט], מוכרח הייתי לבוא לידי התנגשות זאת עם צמרת המדינה גם ללא פרשת קסטנר' (יומן אלדד, ה' בתשרי תשי"ח). דברים דומים כתב גם לרב אריה לויין (מכתב מיום ח' בתשרי תשי"ח) ולידידתו רבקה אהרונסון (ללא תאריך. המכתבים מצוטטים ביומנו).

88 גינוסר, בצאת לח"י מהמחתרת, עמ' 107-108.

89 יומן אלדד, ג' בטבת תשי"ח.

90 'על המשפט, סלם, קג (תשרי תשי"ח), עמ' 2; 'שייב' - זה יהיה משפט פוליטי', הארץ, 30.9.1957, עמ' 4.

91 'שייב ורומק לא יועמדו לדין', מעריב, 2.3.1959, עמ' 1.

שימש חוליה מקשרת בין הארגון הטרוריסטי הישן ובין הקבוצה החדשה, אין לה על מה שתסמוך,⁹² אך הסכימו שלפחות מאמר אחד של אלדד הוא בגדר הטפה למרד נגד השלטון וקריאה לפעולות אלימות.⁹³ דעת המיעוט בהרכב היתה שאכן מדובר במחתרת אחת רציפה שחבריה הושפעו מהמאמרים בסלם, מאמרים מסיתים אשר כוונתם ללבות יצרים למעשי אלימות ולמרד במדינה.⁹⁴ הדעות החלוקות שבאו לידי ביטוי בבית המשפט העליון מצביעות על הבעייתיות של הסוגיה. אלדד היה ער לזה והשתדל תמיד שלא לחצות את הסף בדברי הסתה מפורשים. פעמים רבות היו דבריו כפולי משמעות ונתונים לפרשנויות שונות.

אפילוג

בינואר 1958, כעשרה חודשים לאחר הרצח, בא אל סופו המשפט שהסעיר מדינה שלמה. בית המשפט העליון קיבל ברוב קולות את ערעור היועץ המשפטי וטיהר את קסטנר מאשמת שיתוף פעולה עם הנאצים. מבחינת אלדד לא תמה הפרשה כל עוד מקורבו יוסף מנקס אסור בכלא. אלדד הוסיף לטעון לחפותו של מנקס בסלם ובהבקר⁹⁵ שבו החל לכתוב, ולקרוא לשחרורו. מנקס, שהיה אסיר בעייתי ונחשב מסוכן, מעולם לא הודה בחלקו ברצח. הוא פנה לח"כים, לעיתונאים ולאנשי ציבור בבקשת עזרה ועל מכתביו חתם 'יוסף מנקס, חף מכל פשע'. במכתביו סיפר באריכות את קורות חייו יוצאי הדופן, האשים את השלטון ואת שלוחיו ברצח קסטנר ולא הסתיר את שנאתו העזה למפא"י ולשמאל.⁹⁶ גם כאן, כמו במשפט קסטנר, חברו לעזרתו גורמים שהתנגדו לשלטון מפא"י – מאלדד, דרך 'חרות'⁹⁷ וכלה באורי אבנרי שפרסם את מכתביו בהעולם הזה.

לאחר שכשלו המאמצים להביא למשפט חוזר בעניינו, הוקם באוגוסט 1961 'הוועד הציבורי לשחרור מנקס' שבו היו חברים אלדד ואחדים מהחברים לשעבר ב'ועד הציבורי לגילוי האמת על השמדת יהדות אירופה'. כמו כן נרתמו לשחרורו הרב אריה לוי, רב האסירים, שפנה לנשיא שזר בבקשת חנינה⁹⁸ ויהושע כהן, חבר לח"י ומקורבו של בן-

92 פד"ע, יב, עמ' 1566.

93 שם, עמ' 1565.

94 שם, עמ' 1574.

95 'חנינה למנקס', הבקר, 7.9.1962, עמ' 3.

96 מכתבי מנקס לאלדד, ארכיון לח"י בתוך ארכיון צה"ל, מס' משלוח 1128/2003 תיק 464, ומכתבי מנקס לעיתון חרות, מזב"י, תיק ל-14/31.

97 בייחוד אב"א אחימאיר, שישב בכלא לאחר רצח ארלוזורוב ולכן הודדה עם מנקס ואף פרסם מאמרי תמיכה בו. לדוגמה: א. שמאי [אב"א אחימאיר], 'המתקת דינו של רוצח', חרות, 20.6.1961, עמ' 2.

98 באתר המכירות הפומביות 'ירושלים של זהב' הוצע למכירה מכתב הבקשה של הרב לוי לנשיא המדינה לחון את מנקס. המכתב נמכר בסכום של 1,300 דולר. מהמכתב שנכתב לרגל תחילת כהונתו של זלמן שזר כנשיא המדינה עולה שהרב לוי פקפק באשמתו של מנקס. המכתב מופיע

גוריון, בנימוק של דאגה לשפיותו של מנקס ולמשפחתו שסבלה רבות. מי שזירז את תהליך השחרור היה איסר הראל, ששכנע את בן-גוריון לפעול לחנינת הרוצחים וביחוד לחנינת מנקס.⁹⁹

במהלך פרשת קסטנר דבק הראל בעמדתו שהאישים המרכזיים בפרשה שותפים להסתה כדי להילחם בשלטון ולהכפישו, ותוצאתה היתה הרצח. לאחר שהסתיימה הפרשה התיידד הראל עם יעקב חרותי ונוצרה ביניהם מערכת יחסים קרובה שהתבססה על אמון הדדי.¹⁰⁰ ייתכן שהדבר הביא לשינוי דעתו והוא החל לראות בפרשת הרצח פרשה יחידה, נקודתית, שאין לה קשר עם מזימות להפלת השלטון. הראל אף שאף להחזיר למוטב את האנשים שאחריהם רדף כדי שינטשו את פעילותם הטרוריסטית. כך גייס יוצאי לח"י למוסד, המליץ לשחרר את נאשמי מחתרת צריפין ועוד. הוא דאג שמנקס יקבל רישיון למונית לאחר שחרורו בתקווה שיזנח את עיסוקיו המחתרתיים, וכך אכן קרה.¹⁰¹ לאחר שעונשם של רוצחי קסטנר הופחת,¹⁰² ולאחר שריצו פחות משבע שנות מאסר, שוחררו. מנקס היה האחרון ששוחרר, לאחר שאלדד וח"כ יוחנן בדר ממפלגת חרות התחייבו לערוב לו, ובשחרורו חתם למעשה את הפרשה ואתה את פרשת הטרור היהודי בישראל בשנות החמישים.

סיכום

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל החלו להתגבש ולהתפתח הנורמות השלטוניות, המדיניות והתרבותיות. קבוצות שונות בחברה ניסו להשפיע על תהליכים אלו על פי

- בקישור: <https://il.bidspirit.com/portal/?lang-he#!/lotPage/source/catalog/auction/548d4f9ae4b057edd0377479/lot/550bfcc1e4b0943ee7429402> (נצפה ב־26.11.2015).
- 99 'המתקת דינם של רוצחי ד"ר ישראל קסטנר (מתוך יומן דוד בן-גוריון 1963)' (מביאה שולמית עמיר־זרמי), **עיונים בתקומת ישראל**, 6 (2006), עמ' 627-630. בספרו טען שאלדד היה זה שלחץ זמן רב על הענקת החנינה למנקס (הראל, **האמת על רצח קסטנר**, עמ' 262-263). הראל השמיט בספרו את חלקו הוא בהענקת החנינה. למעורבים בפרשת קסטנר שיווה הראל בספר אופי דמוני, ובעיקר אלדד ולמנקס אך גם לשמואל תמיר, לאורי אבנרי ולאחרים. כתיבה זאת עמדה בסתירה לפעילותו הדומיננטית בתהליך החנינה, סתירה המערערת את אמינות הנרטיב שהציג בספר. עוד על פרשת החנינה: ויץ, **האיש שנרצח פעמיים**, עמ' 337-339; ראובן ירון, 'חנינה שכזאת (על פרשת חנינת נאשמי רצח קסטנר)', **האומה**, 129 (סתיו תשנ"ח), עמ' 37-43.
- 100 חרותי, **אמת אחת ולא שתיים**, עמ' 279-282.
- 101 מיכאל בר־זוהר, **הממונה**, ויינפלד וניקולסון, ירושלים תשל"א, עמ' 49, 139-143; מרדכי בר־און, 'על ספרו של איסר הראל, ביטחון ודמוקרטיה, עידנים, תל אביב 1989', **עיונים בתקומת ישראל**, 1 (1991), עמ' 557-562.
- 102 כבר ביומו הראשון כנשיא המדינה הפחית הנשיא זלמן שזר את עונשם של רוצחי קסטנר (הנשיא הפחית עונשי המאסר, **מעריב**, 23.5.1963, עמ' 2).

השקפותיהן. המצב החדש שנוצר עם הקמת המדינה חייב בחינה מחדש והגדרה מחודשת של הגופים שפעלו בה בימי המנדט. בעיקר בלט הדבר באצ"ל ובלח"י, שסירבו לקבל את מרות המוסדות הרשמיים של היישוב בימי המדינה שבדרך. בעוד האצ"ל ורוב חברי לח"י בחרו לקבל את כללי המשחק החדשים והשתלבו במערכת הפוליטית הרשמית, סירב אלדד לעשות כן מתוך התפיסה ש'מלכות ישראל' ולא מדינת ישראל היא המטרה שאליה יש לשאוף. הוא לא קיבל את הפורמליזם הטבוע בתורת המדינה ובתורת המשפט המודרניות מעצם הגדרתן,¹⁰³ אלא פעל במערכת ערכים אלטרנטיבית. מעורבותו בפרשת קסטנר ובעיקר בפרשת רצח קסטנר היתה השיא של היחסים המתוחים בינו ובין הממסד הפוליטי והביטחוני בישראל, יחסים שהוחרפו בהדרגה בעשור הראשון.

השאלה שנדונה במאמר היתה האם העימות של אלדד עם השלטון נשא אופי רטורי ותעמולתי בלבד, או שמא גם פן מעשי. באשר לאחדים מתנועתו, דוגמת יעקב חרותי ומנקס, התשובה ברורה, שכן הם פעלו בדרכים בלתי חוקיות. באשר לאלדד – התשובה מורכבת יותר: מצד אחד בכתיבתו הפובליציסטית הקיצונית, בעזרת רטוריקה מתלהמת ותעמולתית, הוא התכוון להשפיע. כתיבתו היתה רבת־פנים ורבדים והשתמעה לשני פנים ואף ליותר. מצד אחר, הוא מעולם לא התווה קווים מעשיים למימוש האידאולוגיה שהטיף לה ואף הסתייג מפעילות מעשית. דווקא מאפיין פרדוקסלי זה אצל אלדד, שימש זרז להקמת מחתרות ולביצוע מעשי טרור. הנוער האקטיביסטי שהושפע מנאומיו וראה בו מנהיג, התאכזב ממנו ופנה לאפיק הפעולה הקיצוני ביותר.¹⁰⁴

אולם, אף שמדובר בקו דק מאוד שאלדד השתדל שלא לחצות אותו, הוא התעמת ישירות עם השלטון וערער על הלגיטימציה שלו. אלדד, שהשקפתו האידאולוגית והפוליטית הושפעה בעיקר מהמשורר אצ"ג, שבו ראה נביא, ומאברהם שטרן מייסד לח"י, היה קנאי בלתי מתפשר ומרד במוסכמות. הדבר בא לידי ביטוי באי־קבלה של מרות ושל סמכות, בניתוק עקרוני, סמי־מקיאוליסטי של הפוליטיקה מהמוסר ובאמונה בכוחו של הפרקסיס המהפכני לשנות מציאות. אלה התוו את דרכו עוד כחבר בית"ר בפולין ובתקופת היותו בהנהגת לח"י.¹⁰⁵ מאפיינים אלו הם שעמדו בשורש יחסיו עם השלטון בישראל ויחסו לסוגיית הטרור.

בכל שנות פעולתו בלח"י אלדד כמעט ולא שותף בהחלטות המעשיות; דרכו בה התייחדה בעיקר בכישרון הביטוי שלו. העט היה חרבו והוא השתמש בו בלהט. לכן, לטענה שלא היה קיצוני ביחסו לשלטון מכיוון שלא פעל הלכה למעשה או לא התווה תכנית

103 קידר (לעיל הערה 9), עמ' 148.

104 בין אלו ניתן למנות חברים מארגון המחתרת הדתי 'ברית קנאים' שחיפשו דמות שתנהיג אותם (מעריב, 5.7.1957, עמ' 10), וכן חלק מרוצחי קסטנר שהיו פעילים ב'חזית הנוער' (דבר, 26.11.1957, עמ' 4). Sprinzak, *Brother Against Brother*, p. 62.

105 בספרו האוטוביוגרפי הרחיב אלדד על השפעתם של אצ"ג, שהקנה לו את האידאולוגיה הלאומית־משיחית, ושל שטרן, שיצק אידאולוגיה זו בכלים פוליטיים, על דרך חייו (לדוגמה, אלדד, מעשר ראשון, עמ' טז-יז, סט-עה, שכט-שלא); הלר, לח"י, עמ' 60, 137-139, 519-523.

מעשית – אין לה על מה לסמוך. כתיבתו המתסיסה והמתריסה הסיתה כפי הנראה אנשים למעשי אלימות והציבה אותו בדרגה גבוהה של סכנה לדמוקרטיה הישראלית. הוא לא יצר בפועל עימות ולא קבע דרכי פעולה כלשהן אך בתוך גדרותיה חולל אווירה נגד השלטון, חוקיו ומדיניותו – אווירה שכאמור הכשירה מעשי טרור ופעולות לא לגיטימיות.¹⁰⁶ לא כל תלמידיו תמכו בדעתו והיו כאלה שהתרחקו מאלדד עקב כתיבתו הפרובוקטיבית וקשריו עם פעילי מחתרת.¹⁰⁷

ואולם את תמיכתו במעשי אלימות אין לראות כניסיון להפלת השלטון. הוא היה מציאותי וידע שאין בכוח קומץ אנשים לבצע זאת. אלדד שהושפע מאוד מאצ"ג, מניטשה ומברדיצ'בסקי ובתגובה למציאות אנומלית לדידו, מצא ביטוי ברעיונות פילוסופיים כמו 'שינוי ערכין' ו'רצון לעצמה'. במילים אחרות, ביטוי ליסוד הטבעי החיוני העומד בבסיס קיומו של האדם ומניע את התפתחותו, וביטוי לאינסטינקטים הקמאיים המתפרצים מתוך השאיפה לחירות ודוחפים את האדם למרוד במציאות המנוונת.¹⁰⁸ במורדים אלו, שלא השלימו עם תכתיבי המציאות ולא קיבלו את מוסכמותיה, ראה אלדד את מבשריה של המהפכה שייחל לה וביטוי לתקווה שהיא אכן תתגשם.

לימים שינה אלדד את דעתו שינוי קיצוני. לאחר מלחמת סיני, שתוצאותיה סתרו את נבואות הזעם שלו,¹⁰⁹ ובעיקר לנוכח משפט אייכמן, שגרם לשינוי מהותי בתפיסתו את המהלך ההיסטורי של עם ישראל מראשיתו ואת מקומה של מדינת ישראל במהלך זה,¹¹⁰ הוא החל לראות את המדינה כגוף קדוש. הוא קרא לעשות את יום העצמאות ל'יום מקרא קודש' מחייב שיכלול סימני פולחן דתיים כגון הדלקת נרות, קידוש, קריאת התורה ואמירת 'הלל' בשם ומלכות.¹¹¹ עם זאת, את שאיפתו ל'מלכות ישראל' לא זנח והוסיף לדבוק בה כל חייו.

106 בריאיון לנעמי לויצקי הודה אלדד כי ייתכן שכתובתו גרמה למעשי רצח, אולם בהיתממות טען שהוא לא רואה עצמו אחראי לכך (רצח קסטנר – למי הרצח השתלם, כותרת ראשית, 26.6.1985, עמ' 30). תופעה זו עוררה את לעגו של אורי אבנרי שכתב: 'יקיים הד"ר שייב. העט הנובע שלו נוטף אלימות. אולם כאשר קורה משהו, הד"ר שייב הוא הראשון הנחפז להבטיח שאין זו אשמתו' (העולם הזה, 18.6.1953, מצוטט בתוך: הראל, האמת על רצח קסטנר, עמ' 76).

107 ריאיון המחבר עם גאולה כהן, 5.9.2011, והתכתבות איתה, 21.12.2014.
108 אלדד תרגם את כתבי ניטשה והושפע מאוד מהגותו (ראו: דוד אוחנה, 'ניטשה מימין לשמאל: אקזיסטנציאליזם לאומי אצל ישראל אלדד', בתוך: יעקב גולומב (עורך), ניטשה בתרבות העברית, מאנגס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 251-277).

109 לימים, הודה אלדד שטעה בתפיסתו זו. ישראל אלדד, הגיונות ישראל, יאיר, תל אביב תשמ"ח, עמ' 8.

110 הנ"ל, 'אייכמן וההשמדה מאחורי ארבעה מסכים', שם, עמ' 112.

111 הנ"ל, 'חג עצמאות שני של גלויות', הבקר, 17.4.1964, עמ' 3.